

UWAGI O ZMIANIE NIEKTÓRYCH TERMINÓW W LITERATURZE ROSYJSKIEJ

Zarys treści

W wyniku trwającej od kilku lat w ZSRR dyskusji nad zagadnieniem terminów naukowych w zmarzlinoznawstwie wprowadzono pewne zmiany do stosowanej dotychczas terminologii. Zaznacza się tendencja wycyfowania z użytku terminów starych i zastępowania ich nowymi, ściśle odpowiadającymi treści oznaczanych przez nie pojęć. Zmiany dotyczą następujących terminów: *mierzłota*, *suchaja mierzłota*, *wiecznaja mierzłota*, *sjezonnaja mierzłota*, *diegradacja mierzłoty*, *diejatielnyj słoj*, *nulewaja zawiesa*, *mierzłotowiedienije*.

Na temat zmarzliny i różnych pojęć z nią związanych już od dawna w literaturze rosyjskiej trwa ożywiona dyskusja. Wielu autorów wypowiada się negatywnie o stosowanych terminach, podkreśla ich bezsensowność i nielogiczność. Dużo uwagi poświęca się omówieniu przyczyn pojawienia się w literaturze naukowej niewłaściwej terminologii.

Początki nauki o zmarzlinie w Rosji odnoszą się do okresu przedrewolucyjnego i związane są z rozwojem życia gospodarczego na Dalekim Wschodzie i Syberii. Siłą rzeczy do nauki o zmarzlinie weszły terminy zawodowe, używane przez miejscowych poszukiwaczy złota, górników i rolników. Słownictwo ich zostało później przyswojone przez przybyłych na te tereny inżynierów, budowniczych, agronomów i pracowników naukowych, a więc przez wszystkich, którzy w swej pracy zawodowej zetknęli się ze zmarzliną. Używano różnych określeń nie zastanawiając się nad ich znaczeniem i najczęściej nie przestrzegano ogólnych zasad gramatycznych obowiązujących w języku rosyjskim. Powoływano się, często niesłusznie, na słownictwo ludowe i starano się je naśladować.

W ten sposób do literatury naukowej weszło dużo słów przypadkowych, które z czasem, siłą przyzwyczajenia, zaczęto traktować jako powszechnie obowiązujące. Jeśli dodamy, że wiedza o zmarzlinie w Rosji wyrastała początkowo samorzutnie, bez udziału uczonych, to zrozumiemy jeszcze lepiej dlaczego w terminologii rosyjskiej z zakresu zmarzlinoznawstwa spotyka się dużo pojęć niejasnych i wieloznacznych.

Ten stan rzeczy stał się pobudką do podjęcia prac mających na celu uporządkowanie i uzgodnienie stosowanych terminów. Przy Instytucie Mierzłotowiedienija Akademii Nauk ZSRR powstała specjalna Komisja Terminologiczna, która pracowała przez szereg lat nad zagadnieniem ter-

minologii. W chwili obecnej możemy mówić o dwóch etapach pracy tej Komisji. Pierwszy etap przypada na okres 1950—53. W tym czasie Komisja pod kierunkiem Kołoskowa zbiera wszystkie używane w literaturze terminy związane ze zmarzliną, podając jednocześnie treść oznaczanego przez nie pojęcia. Po 1953 r., w drugim okresie prac, którymi kieruje Szwiecow, Komisja zajmuje się krytycznym przeglądem zebranych terminów i oceną ich przydatności w literaturze naukowej. Wysunięto propozycje wprowadzenia terminów nowych. Opracowane i zatwierdzone przez Komisję materiały opublikowano w 1956 r. (9). Przy wprowadzaniu nowych terminów trzymano się zasady, że termin naukowy powinien przede wszystkim jasno i zdecydowanie określać istotną treść zjawiska badanego przez daną dziedzinę wiedzy. Komisja nie uważa proponowanych terminów za ostateczne i bezwzględnie obowiązujące. Zwraca się równocześnie do czytelników z prośbą o opinię i apeluje do językoznawców, aby zechcieli także w tej sprawie zabrać głos.

Niżej zostaną omówione terminy podane w poprzednich numerach *Biuletynu Peryglacjalnego* (2, 3, 4) jako obowiązujące w literaturze rosyjskiej; zostały one jednak przez Komisję Terminologiczną odrzucone i zastąpione nowymi. Omawiane tutaj pozycje nie wyczerpują wszystkich terminów opublikowanych przez Instytut Mierzłotowiedzenia (9) i będą stopniowo uwzględniane.

Najwięcej zastrzeżeń budził używany powszechnie termin *mierzłota*. Na temat słuszności stosowania tego terminu wypowiadają się prawie wszyscy badacze zajmujący się zagadnieniem zmarzliny. Okazuje się, że słowo to w literaturze rosyjskiej posiada kilka znaczeń. Na wieloznaczność terminu *mierzłota* zwraca uwagę między innymi Szwiecow (9, 14), Meistier (6, 7, 8) i inni (10, 11). Szwiecow (9) przypomina, że niektórzy autorzy jak Bańkow (1932) i Tołstichin (1941) słowem *mierzłota* oznaczali zjawisko ochładzania się skał aż do krystalizacji zawartej w nich wody; Parchomienko (1936) tym terminem określa proces zamarzania skał; Bocz (1955) uważa, że *mierzłota* oznacza ujemną temperaturę gruntu. W słowniku frazeologicznym Uszakowa *mierzłota* oznacza przemarzanie albo zamarznięty grunt (8). Pierwsi badacze, którzy założyli podstawy nauki o zmarzlinie w Rosji jak Łomonosow, Middendorf i Jaczewski (9) nie posługiwali się słowem *mierzłota*. Nie figuruje ono również w słowniku Dalla wydanym w latach 1880—82 (8). Parchomienko (10) mówi, że zamarzniętą skałę, czyli skałę zawierającą wodę w stanie stałym od dawna w języku rosyjskim określano jako *ldistyj*. Middendorf (1848—62) posługuje się terminem *ledjănaja poczwa*. *Mierzłota*, jak podają Meistier i Szwiecow (8), oznaczała u górników i przygodnych poszukiwaczy złota na Syberii zamarznięte podłoże trudne do eksploatacji.

Do literatury naukowej termin ten wchodzi zupełnie przypadkowo (7), prawdopodobnie na przełomie XIX—XX stulecia.

Dyskusja wykazała, że *mierzłota* jest słowem wieloznacznym i mało konkretnym, nie odpowiada więc warunkom, które powinien spełniać termin naukowy. Dlatego *mierzłotę* włączono do terminów nie zalecanych (9). Zamiast *mierzłota* należy używać terminu *mierzłyj* i konsekwentnie do tego stosować pojęcia: *mierzłaja poczwa*, *mierzłyj grunt*, *mierzłaja gornaja poroda*. Termin *mierzłyj* oznacza więc glebę, grunt lub skałę podłoża o temperaturze ujemnej, względnie wahającej się około 0°, w której przynajmniej część zawartej wody zamarzła, czyli zamieniła się w lód cementujący skałę (9). U Sumgina (2, 13) sam fakt występowania temperatur ujemnych w gruncie wystarczał, aby go nazwać *mierzłotą*. Prawie wszyscy zabierający głos w dyskusji (6, 8, 9, 10, 14) stoją na stanowisku, że tylko obecność lodu w gruncie upoważnia do oznaczenia go terminem *mierzłyj* i wypowiadają się za przyjęciem wyżej podanej definicji tego słowa ustalonej przez Komisję (9).

Dla oznaczenia skały, gruntu lub gleby o temperaturze ujemnej, ale nie zawierającej lodu, zamiast używanego *suchaja mierzłota* (2) proponuje się termin *moroznyj*. Mogą więc występować *moroznyje poczwy*, *moroznyj grunt*, *moroznyje gornyje porody* (9). Słusznie Komisja rozróżnia pojęcia: *poczwa* (gleba), *grunt* (grunt) i *gornaja poroda* (skała lita). W literaturze rosyjskiej często spotyka się określenia takie, jak *ledianaja poczwa*, *mierzłaja poczwa*, *wieczno-mierzłaja poczwa* itp. W gleboznawstwie „poczwa” posiada nieco inny sens aniżeli w nauce o zmarzlinie. Gleboznawca jeśli mówi „poczwa” ma na myśli glebę, zaś u Middendorfa, Jaczewskiego, Sumgina i u innych autorów zajmujących się zmarzliną „poczwa” oznacza najczęściej nie glebę, lecz grunt zalegający pod glebą, czyli podłożo (9).

Skrytykowano także bardzo popularny termin *wiecznaja mierzłota*. Parchomienko (10) przypomina, że termin ten po raz pierwszy został użyty przez Kropotkina w 1873 r. Sumgin znacznie później przyczynia się do rozpowszechnienia i utrwalenia tego terminu w literaturze. *Wiecznaja mierzłota*, względnie *mnogoletnaja mierzłota* (2) zastąpiono terminami: *zona mnogoletniemierzłych porod* lub *mnogoletnaja kriolitozona*. Konsekwentnie w stosunku do wprowadzonych zmian należy mówić nie *sjezonnaja mierzłota*, lecz *zona sjezonnomierzłych poczw* lub *sjezonnaja kriolitozona*. Nieaktualny staje się również termin *diegradacja mierzłoty* (2), zamiast którego należy używać: *diegradacja zon mierzłych porod*, względnie *diegradacja kriolitozon* (9).

Przyjęty w swoim czasie bez dyskusji termin Sumgina *diejatielnyj słoj* (2), należy zastąpić terminem *sjezonnoprotaiwajuszczij słoj*. W sprawie terminu *diejatielnyj słoj* ukazał się ciekawy artykuł dyskusyjny Chomi-

czewskiej (1). Autorka pisze, że *diejatielnyj słoj* w rozumieniu Sumgina jest właściwie strefą sezonowego rozmarzania. Termin *sjezonno protaiwajuszczij słoj* określa więc jasno istotę zjawiska zachodzącego w strefie czynnej i z tego względu powinien wejść do literatury jako termin obowiązujący.

Komisja proponuje zastąpić używany przez Sumgina termin *nulewaja zawiesa* (2), terminem *gorizont izotermicznego ciepłobmienna*. Ostateczna redakcja terminu nie została jeszcze uzgodniona, ustalono natomiast jego definicję. *Gorizont izotermicznego ciepłobmienna* oznacza ten poziom podłoża, w którym utrzymują się przez pewien czas temperatury ujemne albo wahające się około 0° wywołane procesami zamarzania względnie tajania.

W związku z przedstawionymi wypowiedziami nie ma w tej chwili podstaw termin *mierzłotowiedienije*. Krótka wzmianka o zastąpieniu tego słowa terminem *gieokriologia* została zamieszczona w materiałach do terminologii (4). Komisja terminologiczna uważa, że *mierzłotowiedienije* nie określa dostatecznie treści nauki o zmarzlinie, zadanie to spełnia znacznie lepiej termin *gieokriologia*, który powinien wejść do literatury jako obowiązujący.

Podane propozycje zmiany niektórych podstawowych terminów stopniowo wchodzi w życie. W pracach opublikowanych po 1955 r. niektórzy autorzy stosują już terminy nowe ale większość pozostaje wierna tradycji. Wydaje się, że trudno będzie odzwyczaić się autorom rosyjskim szczególnie od takich terminów jak *wiecznaja mierzłota*, *diejatielnyj słoj* lub *mierzłotowiedienije*, które mimo słuszności argumentów Komisji Terminologicznej są mocno zakorzenione obecnie w literaturze rosyjskiej.

Literatura

1. Chomiczewska, L. S. — Oponiatji „diejatielnyj słoj” w oblasti rasprostranienija mnogoletniemierzłych gornych porod (On the notion of the „active layer” in the area of occurrence of permafrost). *Materiały k osnovam uczenija o mierzłych zonach zjemnoj kory*, wyp. 2, 1955.
2. Dylikowa, A., Olchowik, J. — Zmarzlina — pojęcia ogólne (Frozen ground — general terms). *Biuletyn Peryglacjalny*, nr 1, 1954.
3. Dylikowa, A., Olchowik-Kolasińska, J. — Procesy i struktury w strefie czynnej zmarzliny, część I (Processes and structures in the active zone of perennially frozen ground, part I). *Biuletyn Peryglacjalny*, nr 2, 1955.
4. Dylikowa, A., Olchowik-Kolasińska, J. — Procesy i struktury w strefie czynnej zmarzliny, część II (Processes and structures in the active zone of perennially frozen ground, part II). *Biuletyn Peryglacjalny*, nr 3, 1956.
5. Grigoriew, A. A. — Subarktika. Moskwa 1956.
6. Meistier, L. A. — O niedostatkach klasifikacji podziemnych wód oblasti rasprost-

ranienija mnogoletniemierzłych gornych porod (Deficiencies in the classification of ground waters in the area of occurrence of permafrost). *Matieriały k osnovam uczenija o mierzłych zonach zjemnoj kory*, wyp. 2, 1955.

7. Meistier, L. A. — O wzaimoswiazii tieorii i praktiki w razwittii gieokriologii (On the mutual relations between theory and practice in geocryology). *Matieriały k osnovam uczenija o mierzłych zonach zjemnoj kory*, wyp. 3, 1956.
8. Meistier, L. A., Szwiecow, P. F. — O niekotorych tierminach w uczenii o zonach mierzłych poczw i gornych porod i jego miestie sredi drugich nauk (Some terms concerning the science of frozen grounds and rocks and its place among other sciences). *Izw. Akad. Nauk SSSR, sier. gieogr.*, 1955, nr 1.
9. Osnownyje poniatija i tierminy gieokriologii — mierzłotowiedienija (Fundamental notions and terms in geocryology). Moskwa 1956.
10. Parchomienko, S. G. — Zamierzanie poczw i rychłych gornych porod (The freezing of soils and lose rocks). *Matieriały k osnovam uczenija o mierzłych zonach zjemnoj kory*, wyp. 3, 1956.
11. Sidenko, P. D. — O niekotorych poniatijach w mierzłotowiedienii (About certain notions in the science of frozen ground). *Matieriały k osnovam uczenija o mierzłych zonach zjemnoj kory*, wyp. 2, 1956.
12. Sumgin, M. I. — Wiecznaja mierzłota poczw w predielach SSSR (Permafrost in USSR). Władiwostok 1927.
13. Sumgin, M. I., Kaczurin, S. P., Tołstichin, N. J., Tumeł, W. F. — Obszczeje mierzłotowiedienije (General science of frozen ground). Moskwa 1940.
14. Szwiecow, P. F. — O princypach rajonirowanija mnogoletniej kriolitozony (On the principle of regionalisation in the areas of occurrence of permafrost). *Matieriały k osnovam uczenija i mierzłych zonach zjemnoj kory*, wyp. 3, 1956.
15. Wtjurin, B. I. — O niekotorych geomorfologiczeskich tierminach w gieokriologii (On some geomorphological terms in geocryology). *Matieriały k osnovam uczenija o mierzłych zonach zjemnoj kory*, wyp. 3, 1956.